

УДК 374.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208778>**Катерина РОМАНЬКОВА,***orcid.org/0000-0003-0367-568X**аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) geograf.kat@gmail.com*

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

У статті узагальнено теоретичні положення щодо сутності понять «професійна компетентність», «самоосвіта», «саморозвиток», «науково-дослідна діяльність». Професійна компетентність розглядається як інтегрована властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної і практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічного співробітництва на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів. Сьогодні значна увага приділяється орієнтації на результати освіти, на реалізацію системно-діяльнісного підходу в освіті, на розвиток особистості учнів, на цілеспрямовану організацію навчального середовища. У зв'язку із цим змінюються кваліфікаційні вимоги і кваліфікаційні характеристики вчителів. Центральне місце в них займають професійні педагогічні компетенції. Відбувається принципова зміна змісту трудової діяльності вчителя. Підвищення компетентності, професіоналізму вчителя – одна з найважливіших умов підвищення якості освіти.

Самоосвіта розглядається як необхідна умова особистісного і професійного саморозвитку педагога. Визначено його значення для професії вчителя. Відзначено, що особливість педагогічного розуміння самоосвіти полягає у розгляді його як процесу, що вимагає спеціального педагогічного забезпечення; процесу, що не виникає стихійно, а лише в результаті спеціально організованого педагогічного впливу.

Організація науково-дослідної роботи учнів розглядається як ще один спосіб саморозвитку та самоосвітньої діяльності вчителя. Під дослідницькою діяльністю учнів у сучасному освітньому просторі розуміється така організаційна форма навчально-виховних робіт, яка пов'язана передусім із рішенням учнями творчих і дослідницьких завдань зі заздалегідь невідомим результатом у різних сферах науки, техніки, мистецтва й яка передбачає наявність основних етапів, характерних для науково-дослідницької діяльності. Дослідницька діяльність учнів розуміється як процес спільної діяльності учня і педагога.

Ключові слова: професійна компетентність, самоосвіта, саморозвиток, самоосвіта, науково-дослідна діяльність.

Katerina ROMANKOVA,*orcid.org/0000-0003-0367-568X**Graduate Student of the Department of Pedagogy and Education Management
of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian
State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) geograf.kat@gmail.com*

PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF PEDAGOGUES BY THE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES

The article summarizes theoretical positions concerning the essence of the concept "professional competence", "self-awareness", "self-development", "science-based knowledge". Professional competence, which is regarded as an integrated characteristic of a personality, with a complex of professionally important qualities of teachers, has a high level of scientific, theoretical and practical training for creative teaching and effective interaction with students in the process of pedagogical cooperation on the basis of introduction of modern technologies to achieve high results. To date, considerable attention is paid to the focus on the results of education, the implementation of a systematic – activity approach in education, the development of students' personality, the purposeful organization of the learning environment. In this regard, the qualification requirements and qualifications of teachers are changing. Central to them occupy professional pedagogical competences. There is a fundamental change in the content of the teacher's work. Improving the competence and professionalism of a teacher is one of the most important conditions for improving the quality of education.

Self-education is considered as a necessary condition for the personal and professional self-development of the teacher; its importance for the pedagogical profession is defined. It is noted that the peculiarity of the pedagogical understanding of self-education consists in considering it as a process requiring special pedagogical support; a

process that does not occur spontaneously, in a natural way, but only as a result of a specially organized pedagogical influence.

Organizing student research is seen as another way of teacher self-development and self-education. The research activity of students in the modern educational space is understood as an organizational form of educational work, which is associated, above all, with the decision of students creative and research tasks with a previously unknown result in various fields of science, technology, art, and which involves the presence the main stages characteristic of research activities. Students' research activity is understood as the process of joint activity of the student and teacher.

Key words: professional competence, self-education, self-development, self-education, research activity.

Постановка проблеми. Соціальні зміни сьогодні позначили контури нової освітньої парадигми, суть якої полягає у тому, що основний акцент у роботі педагога з позиції функціонального виконавця зміщений на розвиток творчих аспектів педагогічної праці та вдосконалення всієї його діяльності.

У зв'язку із цим сьогодні організація освітнього процесу в загальноосвітній школі неможлива без професійного саморозвитку педагога, що передбачає й одна з компетенцій (здатність здійснювати професійний та особистий саморозвиток, проектувати подальші освітні маршрути і професійну кар'єру), освоєваних у рамках програми педагогічної освіти.

Аналіз досліджень. Професійну компетентність педагогічних кадрів досліджують Г. Ю. Сорокіна, П. М. Щербань, В. Г. Кремень та ін. У вітчизняній та закордонній педагогіці приділяється велика увага питанням самоосвіти, самоактуалізації, самовдосконалення майбутніх педагогів (І. А. Зязюн, О. Б. Кисельова, Л. М. Кобильнік, В. П. Шпак та ін.), проте проблема самоосвітньої діяльності вчителів залишається малодослідженою.

Загалом проблема самоосвіти вчителя є багатогранною. Ці питання відображено у класичній педагогіці (Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський). Питання професійної самоосвіти, самоосвіти молодого вчителя як умова вдосконалення його професійної діяльності розкрито Б. П. Зязюном, Д. А. Казихановою, І. Л. Наумченко.

Мета статті – дослідити управління процесом професійного саморозвитку вчителів шляхом організації дослідницької діяльності учнів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний учитель у рамках свого професійного саморозвитку використовує традиційні способи підвищення рівня своєї компетенції: переймає досвід інших фахівців, читає методичну літературу в рамках своєї проблематики, відвідує методичні семінари і конференції, проходить курси підвищення кваліфікації, планує атестацію, освоює нові форми роботи, але сьогодні цього недостатньо.

Сучасне суспільство потребує педагога, готового до активної участі в інноваційних процесах,

здатного до сприйняття нових ідей, готового компетентно вирішувати наявні та постійно виникаючі професійні завдання.

Робота вчителя-предметника передбачає активне включення у загальну систему освітнього простору, що сьогодні неможливо без залучення в науково-дослідницьку діяльність, котра сприяє вдосконаленню професійних навичок і вмій та створює умови для саморозвитку та самоосвіти. Даний аспект також знаходить своє відображення в одній із професійних компетенцій, пов'язаних зі здатністю керувати дослідницькою роботою учнів у рамках освоєння програми педагогічної освіти.

Дослідницька діяльність учителя сучасної загальноосвітньої школи є основним елементом педагогічної творчості, джерелом його викладацького статусу, показником відповідальності, здібностей і таланту й повинна знаходити своє відображення в перших наукових кроках учнів.

Рівень організації дослідницької діяльності учня є основним показником того, наскільки вчитель сам компетентний у предметно-дослідницькій частині та володіє технологіями її проведення. Регулярно організовуючи науково-дослідницьку діяльність учнів, педагог змушений удосконалювати й власні навички самоосвітньої діяльності.

Самовдосконалення йде переважно за рахунок оволодіння методикою і технологією діяльності, ніж за рахунок розвитку в собі певних якостей особистості. Самоосвіта буде мати результат в тому разі, якщо педагог володіє способами самопізнання і самоаналізу власного педагогічного досвіду, розуміє як позитивні, так і негативні моменти своєї педагогічної діяльності, визнає свою недосконалість, отже, є відкритим для змін. Процеси особистісного і професійного розвитку взаємопов'язані в усіх компонентах, що дає можливість говорити про особистісно-професійний розвиток людини. Розвиток людини як професіонала невіддільний від його розвитку як особистості, особистість і професіонал знаходяться в діалогічному взаємозв'язку, зумовленому взаємовпливом особистості й діяльності.

Проблема професійно-особистісного становлення розглянута з позиції того, що «основний внутрішній механізм розвитку особистості поля-

гає у свідомій, якісній зміні самого себе. Розвиток позитивного ставлення до себе розглядається як особистісний ресурс професійного успіху сучасного педагога». «Значущим способом підвищення до себе уваги є сьогодні активна участь у житті професійного співтовариства, професійних конкурсах, творчих об'єднаннях, соціально значущих проєктах, досягнення соціального визнання результатів діяльності». «За допомогою такої активності педагог отримує можливість вийти за рамки програмної діяльності, розширити можливості персоналізації й отримати соціальний доказ своєї спроможності і компетентності». «Професійна діяльність педагога занурена в контекст інноваційного освітнього середовища, що вимагає від її суб'єкта підвищеного рівня розвитку здатності до особистісного та професійного росту» (Марченко, 2017).

Упровадження в сучасну освіту ідей особистісно-орієнтованого підходу поставило проблему не тільки підготовки педагогів до реалізації цих ідей, а й переорієнтації самих педагогів із дисциплінарної на особистісну модель взаємодії з дітьми. Тільки за цієї умови можливо впровадити, хоча б у мінімальному ступені, нові технології навчання і виховання, орієнтовані на саморозвиток усіх учасників педагогічного процесу.

Професійний саморозвиток може йти за напрямками самоствердження, самовдосконалення і самоактуалізації. Педагог утверджується у професійній сфері з різних мотивів: прагнення відповідати деякому «ідеальному» образу вчителя; бути не гірше за інших; бути на рівні вимог адміністрації та керівництва; заздрість до інших, так званих «улюбленців» директора, та ін. Ці мотиви можуть стимулювати роботу над собою, але частіше за все задовольняються за допомогою використання різних маніпулятивних технік. У ході маніпулювання досягається одностороння вигода шляхом прихованого впливу і переслідування власних цілей, про які протилежна сторона не знає, причому створюється ілюзія незалежності, «піклування про справу», прагнення слідувати вищим інтересам.

Професійна самосвідомість – це усвідомлення себе як професіонала, своїх особистісних особливостей, що виявляються в діяльності і спілкуванні. Вона має свою специфічну структуру, характеризується особливостями самооцінювання і саморегулювання. Найявністю позитивної Я-концепції у педагога є неодмінною умовою взаємодії з учнями та формування у них оптимальної Я-концепції, впевненості в собі. Професійне самопізнання виникає в результаті відповідної мотивації, роз-

гортається в системах: Я – Інші, Я – Я, Я – Вище Я. «Засобами самопізнання виступають: аналіз педагогом власної діяльності, порівняння себе з деякою «ідеальною» моделлю педагога, оцінка особистості педагога та його діяльності іншими людьми, заняття на курсах підвищення кваліфікації, самоосвіта» (Клочко, 2005: 266–273).

Професійний розвиток спонукається відповідними мотивами і може йти шляхом самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізації. Існують дві моделі професійного саморозвитку: адаптації та професійного розвитку. Співвідношення рівня самоприйняття і тенденції до самовдосконалення дають змогу виділити чотири типи педагогів: самоактуалізований, самодостатній, самостверджуючий і внутрішньоконфліктний. «Існують зовнішні і внутрішні бар'єри саморозвитку, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами» (Митина, 1998: 114).

У сучасних стандартах освіти відбувається зміщення акцентів від керівництва розвитком учнів до допомоги їх саморозвитку. Нове значення отримує питання щодо образу людини, якому «служить» система освіти. Учень освітнього закладу мислить, як особистість, котра продовжує своє становлення і здатна самостійно управляти цим становленням, тобто здійснювати саморозвиток.

Особливу увагу в сучасній педагогічній науці приділено проблемам взаємодії таких чинників, як умови середовища й особистісні передумови, які визначають здійснення саморозвитку з можливостями організації підтримуючого середовища, спрямованої на саморозвиток особистості. Предметом інтересу педагогів-дослідників є саморозвиток в освітньому просторі. Ними піднімаються питання ролі саморозвитку в навчанні і вихованні, співвідношення саморозвитку із самоосвітою, самовихованням учнів.

Вихідні ідеї саморозвитку ми знаходимо в працях класиків педагогічної думки. Я. А. Коменський, створюючи, згідно з духом Просвітництва, проєкт дидактичної машини, до умов її функціонування включив: «1) твердо встановлені цілі; 2) засоби, точно пристосовані для досягнення цих цілей; 3) тверді правила, як користуватися цими засобами, щоб було неможливо не досягти цієї мети» (Пискунов та ін., 1982: 276).

Як строго встановлені цілі мислитель бачив, знову ж відповідно до ідеалів Просвітництва, виховання в учня людської сутності. Школа задумувалася Коменським як майстерня гуманності, звідки дитина повинна вийти людиною: «Людиною, – кажу я, – тобто істинним образом Бога,

істинним паном речей, справжнім паном самого себе і своїх справ» (Пискунов та ін., 1982: 343).

Далі в історії педагогіки тема саморозвитку в процесі навчання була акцентована Г. Песталоцці, який спирався в дидактиці на внутрішню природу дитини. Найважливіша ідея, яка прозвучала в працях Г. Песталоцці, стосується потреби в саморозвитку. Педагог стверджував, що розвиток відбувається за рахунок внутрішніх інтересів самої дитини. Він сформулював ідеї, які досі затребувані в дидактиці: якщо вірити в наявність самодіяльних внутрішніх сил людської природи, людської психіки й особистості, то педагог отримує потужну опору для роботи. Він не штовхає учня вперед, а використовує його енергоємну потребу в розвитку (Біограф. розповіді, 1997: 396–500).

Таким чином, технології саморозвитку не суперечать, а розширюють і доповнюють технології, орієнтовані на розвиток особистості, йде зміщення акцентів на користь самопобудови особистості, якій необхідно створити для цього умови за рахунок залучення самокерованого механізму індивіда і розширення сфер життєдіяльності за актуалізації не тільки пізнавальної мотивації, а й мотивації саморозвитку в усіх її формах та видах. Проте такий підхід вимагає переосмислення не тільки традиційних способів і методів «керівництва» людини.

Проблема управління професійним саморозвитком педагогів знаходить своє відображення, починаючи з рівня державної влади. Це передбачає впровадження системи моральних і матеріальних стимулів підтримки вчителів (у т. ч. конкурсного руху), введення нового порядку атестації педагогічних і управлінських кадрів, здійснення модернізації педагогічної освіти, системи підвищення кваліфікації, включаючи організацію стажувань на базі шкіл, що реалізували свої інноваційні програми. Реалізується державна програма з підвищення рівня заробітної плати вчителів, прийнято і набрали чинності нові стандарти педагогічної освіти, кваліфікаційні характеристики працівників освіти, новий порядок атестації педагогічних працівників.

Для забезпечення участі педагога в процесі особистісного професійного розвитку адміністрації освітнього закладу необхідно:

– створювати необхідні умови для мотивації безперервного самовдосконалення;

– виявляти особисті та професійні потреби педагогів: зрозуміти, чим вони зумовлені, що може впливати на їх розвиток і хто повинен робити це;

– надавати всіляку допомогу у визначенні своїх цілей;

– визначати, які базові показники здатні свідчити про якість підвищення кваліфікації конкретним викладачем;

– створювати умови найбільш комфортного режиму задоволення педагогом своїх потреб у саморозвитку (Костенко, 2004: 20).

Управління процесом професійного розвитку педагогів, як і будь-який інший управлінський процес, повинен включати в себе всі основні стадії й етапи управлінського циклу (рис. 1).

Управління професійним саморозвитком педагога орієнтоване, по-перше, на інтереси і потреби педагога (інновації, нововведення, авторські програми, результативні педагогічні технології, програми професійного саморозвитку); по-друге, на інтереси педагогічної спільноти (передовий педагогічний досвід); по-третє, на інтереси соціуму (концепція розвитку освіти, програма модернізації, інструктивно-методичні листи).

Під дослідницькою діяльністю учнів у сучасному освітньому просторі розуміється така організаційна форма навчально-виховної роботи, яка пов'язана, перш за все, з рішенням учнями творчих і дослідницьких завдань зі задалегідь невідомим результатом у різних сферах науки, техніки, мистецтва й яка передбачає наявність основних етапів, характерних для науково-дослідницької діяльності. Дослідницька діяльність учнів розуміється як процес спільної діяльності учня і педагога. Дослідницька діяльність будується на важливих сучасних дидактичних принципах навчання, таких як:

Рис. 1. Етапи управлінського циклу

– *принцип науковості* – вимагає, щоб зміст як один з основних складників навчання знайомив учнів з об'єктивними науковими знаннями, фактами, теоріями, законами, а також відобразив сучасний стан різних наук;

– *принцип зв'язку навчання з практикою* – вимагає, щоб процес навчання надавав стимулюючий вплив на учнів у ході використання отриманих знань для вирішення практичних завдань, аналізу та перетворення навколишньої дійсності, змушуючи виробляти власні погляди;

– *принцип свідомості й активності учнів у навчанні*, в основі якого лежить постулат, що навчання ефективно тільки тоді, коли учні не просто проявляють пізнавальну активність, а й є суб'єктами діяльності.

Роль педагога в дослідному навчанні істотно відрізняється від тієї, яка відводиться йому в навчанні традиційному, де основу становлять переважно репродуктивні методи навчання. Як відомо, у традиційній освітній практиці основна функція педагога полягає у трансляції інформації – викладанні, у дослідницькому ж навчанні ця функція повинна відходити на другий план. Педагог за такого навчання повинен перетворитися на консультанта, помічника для початківця-дослідника. Також в умовах дослідного навчання педагог для учня стає зразком для творчої діяльності, тим, у кого можна і потрібно вчитися дослідницькому підходу, що істотно, своєю чергою, змінює змістовне наповнення всього процесу підготовки педагога до занять і вимагає від нього, крім гарної загальної та предметної ерудиції, вміння передавати дані відомості дітям, бути здатним не тільки самому вести дослідницький пошук, а й спрямо-

увати ці пошуки в потрібне русло, а найважливіше – вміти заражати цим інших людей. Педагог, який працює в руслі ідей дослідного навчання, може навчити дитину навіть того, чого не вмів сам. Це твердження тільки на перший погляд може здатися парадоксальним. Перебуваючи в умовах, коли нове знання не транслюється, а видобувається з першоджерела, педагог не зобов'язаний та й не може завжди знати відповіді на всі питання, але у нього має бути вироблено вміння досліджувати різні проблеми і, таким чином, знаходити відповіді на будь-які питання, й у подальшому він повинен навчити цьому і своїх учнів.

Висновки. Сучасний учитель – це найважливіша фігура в організації педагогічного процесу, оскільки від його професійної придатності, педагогічної майстерності, творчості, готовності до інноваційної діяльності безпосередньо залежить ефективність педагогічної системи. Найважливіша і найголовніша функція сучасного вчителя полягає в управлінні процесом навчання, виховання і розвитку особистості учня (розвитку функціональної грамотності). Особливої значущості сьогодні все частіше набуває саме організація дослідницької діяльності, оскільки вона є чинником саморозвитку, самовизначення, а також робить істотний вплив на особистісне і професійне становлення сучасних школярів.

Таким чином, під професійним саморозвитком ми розуміємо багатокомпонентний особистісно та професійно значимий процес, який сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, що допомагає осмисленню передового досвіду і власної самостійної діяльності, а також є засобом самопізнання та самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марченко І. А. Основні вимоги до професійної компетентності вчителів початкових класів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. URL : <http://innovac-koippo.edukit.kr.ua>.
2. Ключко А. О. Самоосвітня діяльність вчителя як педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2005. Вип. 36. С. 266–273.
3. Митина Л. М. Психологія професійного розвитку учителя. Москва : Флінта, 1998. 200 с.
4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / под ред. А. Пискунова и др. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. 576 с.
5. Песковский М. Л. Барон Николай Корф. Его жизнь и общественная деятельность. *Песталоцци. Новиков. Карзин. Ушинский. Корф: биографические повествования*. Челябинск : Урал, 1997. С. 396–500.
6. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.

REFERENCES

1. Marchenko I.A. Osnovni vumogu do profesinoin kompetentnosti vchuteliv pochatkovux klasiv u pedagogichnii spadcheni V.O. Sukhomlunckogo [Basic requirements to the professional competence of elementary school teachers in the pedagogical heritage of VO Sukhomlinsky]. URL : [<http://innovac-koippo.edukit.kr.ua>] [in Ukraine].
2. Klochko A.O. Samoosvitna dialnist vchutela yik pedagogichna problema [Teacher's self-educational activity as a pedagogical problem] // *Pedagogika i psichologiyi formyvannyi tvorchoi osobustosti: problemy i poshuky*. – Kyiv-Zaporizhzhyyi, 2005. – Vyp. 36.– 266–273 [in Ukraine].

3. Mitina L.M. Psihologiy profesionalnogo razvitiy uchitelei [Psychology of teacher's professional development] – М.: Flinta, Moskovskiy psihologo-sozalnyi institut, 1998. – 200 [in Russian].

4. Komenskiy Y.A. Izbranyi pedagogicheskii sochineniy [Selected pedagogical works] – М. : Pelagika, 1982. – Т. 2. – 576 [in Russian].

5. Peskovskiy M.L. Baron Nikolai Korf. Ego zhuzn i obchestvenay deytelnost [Baron Nikolai Korf. His life and social activities]. – Pestalozzi. Novikov.Karazin. Uchunskii. Korf: Biograficheskie povestvovanie– Chelyibinsk: Ural, 1997. – 396–500 [in Russian].

6. Kostenko M.A. Pedagogichni ymovu profesino-tvorchogo samorozvutky maibytynogo vchutelyi [Pedagogical conditions for the future teacher's professional and creative self-development]: avtoreferat dusertazii Harkivskui dergavnui pedagogichnui yuniversitet imeni G.S. Skovorodu. Harkiv, 2004. 20 [in Ukraine].